พระธรรมเทศนา

ปฏิจฺจสมุปฺปาทสงฺเขปกถา

ดร.พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ

อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ

พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พระธรรมเทศนา

ปฏิจฺจสมุปฺปาทสงฺเขปกถา

โดย

ดร. พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ

พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญญาณํ วิญญาณปจฺจยา นามรูปํ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส ผสฺสปจฺจยา เวทนา เวทนาปจฺจยา ตณฺหา ตณฺหาปจฺจยา อุปทานํ อุปทานปจฺจยา ภโว ภวปจฺจยา ชาติ ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺข-โทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตีติ.

บัดนี้จักแสดงพระธรรมเทศนาในปฏิจจสมุปบาทกถาโดยสมควรแก่กาลเวลา ดำเนินความว่า

ธรรมที่รู้ได้โดยยากในโลกมีอยู่ 4 อย่าง คือ อริยสัจ 1 สัตว์โลก 1 ปฏิสนธิ 1 ปฏิจจสมุปบาท 1 ธรรม 4 อย่างนี้ เป็นธรรมที่รู้ได้ยาก ยากที่จะอธิบาย ยากที่จะแสดงให้เข้าใจได้ ณ ที่นี้จักแสดงเฉพาะปฏิจจสมุปบาทอย่างเดียว

ในปฏิจจสมุปบาทนั้น มีชาติความเกิด ชรา ความแก่ และมรณะ ความตาย รวมอยู่ด้วย จักเริ่มแสดงชาติชรามรณะนี้ก่อน ชาติ คือความเกิด เกิดขึ้นแล้วก็มีชรา เมื่อชราหนักขึ้นก็มีมรณะตามมาเป็นธรรมนิยามอยู่อย่างนี้

มีผู้เข้าใจกันอยู่โดยมากว่า ผู้ที่จุติคือมรณะไปแล้ววิญญาณไปล่องลอยอยู่ก่อน ยังไม่ปฏิสนธิทันที ความเห็นอย่างนี้เป็นการเข้าใจผิด **ที่จริงปฏิสนธิกับจุตินี้เกิดติดต่อกันทีเดียวโดยไม่มีระหว่างคั่น[1] เลย** ที่เข้าใจว่า เมื่อคนตายแล้ววิญญาณออกจากร่างไปล่องลอยอยู่กลาง ๆ นั้น ทรรรศนะอย่างนี้พระพุทธศาสนาปฏิเสธ และ**จัดเป็นมิจฉาทิฐิอย่างหนึ่ง เรียกว่า อันตรภาวทิฐิ คือ เห็นวิญญาณลอยอยู่กลาง ๆ** พระพุทธศาสนาถือว่าพอจุติแล้วก็ปฏิสนธิต่อในทันทีนั้น โดยไม่มีระหว่างคั่นเลย

อธิบายว่า จุติกับปฏิสนธินี้ เมื่อว่าโดยฐานสมมุติว่าเป็นระยะทางแล้วก็จะรู้สึกว่าอยู่ห่างไกลกันมากมายทีเดียว เช่นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์แล้วตายไปเกิดเป็นเทวดาและพรหมตามลำดับขึ้นไปนั้น เทวดามีถึง 6 ชั้น รูปพรหมมีถึง 16 ชั้น และอรูปพรหมมีถึง 4 ชั้น ยอดของภูมิชั้นสูงสุดนั้นได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายนตนพรหม นับว่าสูงหรือไกลไปจากมนุษย์โลกนี้อย่างมากมายเหลือหลาย แต่เมื่อว่าโดยกาลเวลาแล้ว มันก็แวบเดียวเท่านั้นเองแหละ คือพอจุติตายลงก็ปฏิสนธิเกิดทันที จะตายจากภูมิไหนไปเกิดในภูมิไหนไม่เลือกว่าสูงหรือต่ำ ไกลหรือใกล้ก็ตาม พอจุติแล้วก็ปฏิสนธิในทันทีทั้งนั้นแหละ มนุษย์นี้พอตายแล้วอาจขึ้นไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายนตนพรหมก็ได้ หรือเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมนั้นเมื่อจุติแล้วอาจกลับลงมาเกิดในมนุษย์ก็ได้ ถึงกระนั้นระยะกาลแห่งจุติกับปฏิสนธิก็ชั่วแวบเดียวเท่านั้น

ระหว่างกลางคั่น

ถ้ามองดูโดยฐานะหรือโดยระยะทางกันแล้ว ก็จะเห็นว่าภูมิอันเป็นที่บังเกิดของสัตว์โลกนั้น มันช่างห่างไกลกันมากจากมนุษย์ผ่านเทวดาและเทวดาแต่ละขั้น ๆ นั้นก็ห่างกันมาก จากเทวดาผ่านพรหมอีก พรหมแต่ละชั้นนั้นยิ่งห่างกันมากหนักขึ้น ยิ่งอรูปพรหมแต่ละชั้นก็ยิ่งห่างไกลกันมากอย่างเหลือประมาณทีเดียว แต่เมื่อว่าโดยกาลเวลาแล้วก็ชั่วขณะจิตเดียว คือแวบเดียวเท่านั้นเอง พอจุติจิตดับแล้วปฏิสนธิก็เกิดขึ้นทันทีในระยะกระชั้นชิดติดกันนั้น

เพราะเหตุที่เข้าใจคลาดเคลื่อนไปว่า เมื่อคนตายแล้ววิญญาณก็ออกจากร่างไปเที่ยวล่องลอยไม่เกิดในทันทีนี้เอง **ในบางลัทธิจึงมีการช่วยส่งวิญญาณผู้ตายด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ การกระทำอย่างนั้นเป็นวิธีไม่ถูกตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา ที่ถูกนั้นพอจิตดับลงไปปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้นทันที ทั้งนี้ด้วยอำนาจพลังงานแห่งกรรมเป็นผู้ส่ง หาได้มีผู้ใดใครอื่นมาจัดแจงให้ไม่กรรมเขาจัดแจงของเขาเอง** การที่เชื่อถือว่าวิญญาณล่องลอยไปมาอยู่นั้นเป็นการเข้าใจผิด และจัดเป็นอันตรายแก่ผู้ที่เชื่อถืออย่างร้ายแรงทีเดียว

ก็แหละในจำพวกที่เชื่อถือว่า จุติกับปฏิสนธิเกิดสืบเนื่องติดต่อกันนั้น ก็ยังมีที่เข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่อีกคือ บางพวกเข้าใจว่า จิตดวงที่จุติในภพนี้แล้ว ก็ไปปฏิสนธิเกิดในภพหน้าอีก ทรรศนะอย่างนี้ก็ยังไม่ตรงตามหลักของพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง พระพุทธศาสนาถือว่า จิต เจตสิกและรูปในภพนี้ก็ดับหมดในภพนี้ **จิต เจตสิกและรูปในภพหน้าก็เกิดขึ้นในภพหน้าไม่ใช่อันเดียวกัน** แต่จะปฏิเสธว่าไม่สืบเนื่องกันก็ไม่ใช่คือจิต เจตสิก และรูปที่จุติดับไปในภพนี้นั่นแหละ เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิพร้อมทั้งรูปเกิดในภพหน้า **อุปมาเหมือนกับเมล็ดข้าวที่ชาวนาปลูกลงในที่นา มันเกิดเป็นต้นข้าว แล้วออกรวงเป็นเมล็ดข้าวขึ้นมา เมล็ดข้าวใหม่นั้น**

จะว่าเป็นเมล็ดข้าวอันเดียวกันกับเมล็ดข้าวที่ชาวนาปลูกลงไปนั้นก็ไม่ใช่ แต่จะปฏิเสธว่ามันไม่ได้สืบเนื่องมากจากเมล็ดข้าวนั้นก็ไม่ใช่ ฉันใดก็ดี จิต เจตสิก และรูปในภพนี้ก็ดับหมดในภพนี้ จิต เจตสิก และรูปในภพหน้าก็เกิดขึ้นใหม่ในภพหน้า จะว่ามันไม่สืบเนื่องกันก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ แต่มันเป็นเหตุปัจจัยสืบเนื่องกันฉันนั้น

ถ้าเข้าใจว่าเมื่อคนตายแล้ววิญญาณออกจากร่างไปเกิดในภพใหม่อีก วิญญาณเก่าไม่ดับเกิดสืบต่อไปเรื่อย ๆ เพียงแต่ร่างกายเท่านั้นแตกดับสลายไป ส่วนวิญญาณไม่ดับไปเกิดในภพใหม่อีก ทรรศนะอย่างนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า **สัสสตทิฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นสิ่งเที่ยงยั่งยืนอยู่ตลอดไป จัดเป็นมิจฉาทิฐิอย่างรุนแรงประเภทหนึ่ง** ถ้าเข้าใจว่าเมื่อคนตายแล้วทุกสิ่งทุกอย่างสูญไปหมด มีชาติปัจจุบันนี้เป็นที่สุด ไม่มีอะไรไปเกิดอีก ทรรศนะอย่างนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า **อุจเฉททิฐิ คือความเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างสูญหมดอย่างสิ้นซากจัดเป็นมิจฉาทิฐิอย่างรุนแรงอีกประการหนึ่ง** และมีโทษมาก เพราะถ้าคนเราเห็นว่าชาติหน้าไม่มี ทำบุญไม่ได้บุญ ทำบาปไม่ได้บาปในชาตินี้แล้ว ก็ใครเลยจะไม่ทำบาปเพราะบาปมีเครื่องดึงดูดใจให้ทำอยู่เป็นอันมากเหลือจะพรรณนา

เมื่อเชื่อว่าคนตายแล้ววิญญาณไม่ดับ ไปเกิดใหม่ก็ว่าเป็นสัสสตทิฐิ ซึ่งเป็นความเห็นผิดประเภทหนึ่ง เมื่อเชื่อถือว่า คนตายแล้วสูญสิ้นซากไม่มีอะไรไปเกิดใหม่ก็ว่าเป็น **อุจเฉททิฐิ** ซึ่งก็เป็นความเห็นผิดอีกประการหนึ่งถ้าเช่นนั้น **พระพุทธศาสนาถืออย่างไร ?**

พระพุทธศาสนาถือว่า คนตายแล้วสูญก็มี คนตายแล้วเกิดก็มี อธิบายว่า **พระอรหันต์จำพวกเดียวเท่านั้นที่ตายแล้วสูญ** คือ พระอรหันต์นั้นเมื่อปรินิพพานแล้วก็ไม่เกิด เป็นการสูญสิ้นภพชาติกันเลย **บุคคลอื่นจากนั้นนับตั้งแต่พระอนาคามีบุคคลลงมา ตายแล้วต้องเกิดอีก**

เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงถือว่า ที่เชื่อว่าตายแล้วสูญก็เป็นมิจฉาทิฐิ ที่เชื่อว่าตายแล้วเกิดอีกก็เป็นมิจฉาทิฐิ ส่วนที่เชื่อว่าตายแล้วเกิดอีกก็มี ตายแล้วสูญไปก็มี นี้เป็นทางสายกลาง จัดเป็นสัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้องตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา

ก็แหละ ในจำพวกที่เป็นสัสสตทิฐิ คือ ที่ถือว่าการตายแล้วต้องเกิดต่อไปอีกนั้นเล่าก็ยังมีทรรศนะต่าง ๆ กันแยกย่อยออกไปอีก กล่าวคือ บางพวกถือว่าตายแล้ววิญญาณไม่ดับ แต่ก็ไม่ชี้แน่นอนลงไปว่า จะเกิดเป็นอะไรบางพวกถือแน่นอนลงไปว่าคนตายแล้วต้องไปเกิดเป็นคน นกตายแล้วต้องไปเกิดเป็นนก แมวตายแล้วต้องไปเกิดเป็นแมว ยังมีบางพวกถือแน่ชัดลงไปยิ่งกว่านั้นว่า คนไทยตายแล้วต้องไปเกิดเป็นคนไทย คนพม่าตายแล้วก็ต้องไปเกิดเป็นพม่า คนฝรั่งตายแล้วต้องไปเกิดเป็นฝรั่ง ทรรศนะอย่างนี้ไม่ตรงตามหลักพระพุทธศาสนาเหมือนกัน **พระพุทธศาสนาถือว่า ตายแล้วจะไปเกิดที่ไหนเป็นอะไร นั่นแล้วแต่กรรมต่างหาก กรรมมีอำนาจจำแนกสัตว์โลกให้ไปเกิดเป็นอะไร ณ ภพภูมิไหน ๆ ก็ได้** คือ คนเรานี้อาจไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ได้ เป็นสัตว์นรกก็ได้ เป็นเทวดาหรือพรหมก็ได้ แล้วแต่กรรมที่บุคคลได้สร้างสรรค์เอาไว้เป็นกฎเกณฑ์ แต่ถึงกระนั้นก็ตามวิญญาณที่เกิดนั้นไม่ใช่ดวงเก่า ถ้าถือว่าดวงเก่าก็เป็นสัสสตทิฐิ **ความจริงนั้น วิญญาณ หรือจิต เจตสิก และรูปในภพนี้ก็ดับหมดในภพนี้นั่นเองในภพใหม่ก็เกิดขึ้นใหม่ด้วยอำนาจของกรรมในภพก่อน**

ในจำพวกที่เป็นอุจเฉททิฐิ คือ ที่ถือว่าตายแล้วสูญนั้น ก็ยังมีทรรศนะต่าง ๆ กันแยกย่อยออกไปอีก กล่าวคือ ที่ถือว่าตายแล้วสูญบางส่วนก็มี ที่ถือว่าตายแล้วสูญทั้งหมดแต่สูญในฐานะต่างกันก็มี คือ บางพวกเห็นว่าจำพวกมนุษย์ตายแล้วสูญ บางพวกเห็นว่าจำพวกพรหมตายแล้วสูญ บางพวกก็เห็นว่า จำพวกอรูปพรหมตายแล้วสูญ แต่ทั้งนี้ก็ถือ

ลงกันว่า ตายแล้วสูญทั้งนั้น ทรรศนะดังนี้ก็ไม่ตรงตามหลักพระพุทธศาสนาเหมือนกัน พระพุทธศาสนาถือว่าที่ตายแล้วสูญนั้นต้องเป็นพระอรหันต์จำพวกเดียวเท่านั้น นอกจากนั้นตายแล้วต้องเกิดอีกต่อไปจนกว่าจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์

มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ถือว่าเป็นทางสายกลางไม่ออกนอกลู่นอกทางนั้น ไม่ใช่ถือว่าวิญญาณในภพเก่านี้ไปเกิดในภพใหม่ และไม่ใช่ถือว่าวิญญาณในภพเก่าดับสูญไปเลยโดยไม่มีอะไรที่เป็นปัจจัยสืบต่อไปในภพใหม่ ที่ถือว่าเป็นทางสายกลางที่ถูกนั้นคือ ถือว่าสภาวธรรมคือจิต เจตสิก และรูปในภพเก่าก็ดับไปในภพเก่า จิต เจตสิก และรูปในภพใหม่ก็เกิดขึ้นในภพใหม่ แต่ทว่าเป็นเหตุปัจจัยให้สืบเนื่องกัน ดังที่ได้แสดงเป็นอุปมาด้วยเมล็ดข้าวปลูกมาแล้วนั้น

ข้อว่า รูปนามมันเกิดมันดับนั้น หมายความว่าอย่างไร?

หมายความว่า สภาวะของรูปและนามนี้เกิดแล้วดับเกิดแล้วก็ดับสืบต่อไปอย่างรวดเร็วที่สุดอยู่อย่างนี้ตลอดไป **ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานหรือผู้ที่ได้เรียนรู้สภาวะปรมัตถธรรมเป็นอย่างดีแล้วจึงจะรู้ได้เห็นได้อย่างชัดแจ้งว่า สภาวะของรูปและนามนี้มันเกิดดับสืบเนื่องกันไป** มิใช่เป็นสภาพนิ่งคงที่อยู่เฉย ๆ สำหรับผู้ที่ไม่ได้เรียน และไม่ได้ปฏิบัตินั้นอย่าพูดถึงความดับของรูปและนามเลย แม้เพียงคำว่ารูปและนามก็ยังไม่รู้ความหมายที่ถูกต้อง

รูปนั้นได้แก่ สิ่งที่เราอาจแลเห็นได้จับ ต้องได้ ถูกต้องได้ เมื่อกล่าวโดยหยาบ ๆ ก็ได้แก่อัตตาภาพร่างกายของคนเรานี้เอง นามนี้ ได้แก่สภาวะที่เราแลเห็นไม่ได้ จับต้องไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ โดยใจความ ณ ที่นี้ได้แก่ จิต ความนึกคิด เจตสิก ธรรมชาติที่ประกอบกับจิตปรุงแต่งจิตให้เป็นต่าง ๆ นามรูปเหล่านี้นั้นเกิดดับสืบต่อกันอยู่เสมอ เก่าดับไป ใหม่

เกิดขึ้นแทน

หากจะมีปัญหาว่า ถ้ารูปนามเหล่านี้มันเกิดดับอยู่เสมอแล้ว ไฉนคนเราจึงนั่งอยู่เฉย ๆ อย่างนี้ไม่เห็นมันเกิดมันดับที่ตรงไหนสักที

แก้ว่า สภาวะธรรมนี้ละเอียดมาก ผู้ศึกษาจะพึงรู้ได้ด้วยข้ออุปมา เช่น ดวงไฟที่เราแลเห็นกันอยู่นี้ ก็เกิดดับสืบต่อกันอยู่แหมือนกัน แม้ทางวิชาวิทยาศาสตร์ก็แสดงว่าดวงไฟมันเกิดดับติดต่อกันไป ไม่ใช่ดวงเดียวสว่างอยู่เฉย ๆ ดังที่ปรากฏแก่ตาคนเรา ความจริงมันดับแล้วเกิดต่อกันเรื่อย ๆ ไปฉันใด รูปนาม อันได้แก่ จิต เจตสิก และรูปเหล่านี้ มันเกิดดับติดต่อกันไปฉันนั้นและมันเกิดดับเร็วยิ่งกว่าดวงไฟเสียอีก เพราะฉะนั้นเราจึงไม่อาจมองเห็นได้ด้วยตาว่า มันเกิดดับอยู่เสมอ หากเราอนุมานเอาเอง หรือด้วยเหตุที่ปัญญาเราอ่อนไม่มีกำลังเร็วพอ เราจึงไม่อาจรู้ได้ว่ารูปที่ดับไปกับรูปที่เกิดขึ้นใหม่มันต่างกันอย่างไร เพราะมันกระชั้นชิดติดกันเหลือเกิน ความเปลี่ยนแปลงของรูปที่เกิดดับนั้นมันชั่วขณะนิดเดียวเท่านั้น เราจึงสังเกตไม่ได้

แต่ถ้าเราจะสังเกตดูระยะที่ห่าง ๆ เราก็จะเห็นได้ว่ารูปมันเกิดดับและเปลี่ยนแปลงไปจริง ๆ เช่น รูปเมื่อเป็นเด็กกับรูปเมื่อเป็นผู้ใหญ่มันต่างกันมากทีเดียว ข้อนี้เราจะปฏิเสธว่ารูปเมื่อเป็นเด็กโน้นไม่ใช่รูปที่เป็นผู้ใหญ่นี้ไม่ได้ และจะรับว่าเป็นรูปอันเดียวกันเสียทั้งหมดก็ไม่ได้ แล้วทำไมมันจึงไม่เหมือนกันเล่า ทั้งนี้เพราะมันเกิดดับ เกิดดับ และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงสภาพไปทีละนิด โดยที่เราไม่รู้สึกหรือสังเกตไม่เห็น ความจริงนับแต่มันเกิดขึ้นแล้วมันเกิดดับและเปลี่ยนแปลงต่อกันไปเรื่อย ๆ ไม่ช้าไม่นานเท่าไหร่รูปชราก็มีปรากฏให้เห็น ผู้ที่ชราเพียงเล็กน้อยต่อไปมันก็ชรามากขึ้นทุกที ในที่สุดรูปมรณะก็ปรากฏให้เห็นแก่คนทั้งหลาย มันเกิดดับเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปเป็นธรรมนิยามอย่างนี้โดยไม่มีการหยุดยั้งเลย แต่

ด้วยเหตุที่ปัญญาเราอ่อนจึงไม่สามารถที่จะเห็นรูปขณะมันเกิดดับเปลี่ยนแปลงติดต่อกันไปแต่เมื่อเรามองดูระยะกาลห่าง ๆ ก็จะเห็นได้ว่ารูปมันเกิดดับจริง ๆ อย่างนี้

กายและจิตที่ดับไปแล้วกับรูปและนามที่เกิดขึ้นใหม่นั้น จะว่าไม่เกิดสืบเนื่องกันไม่ได้ ความจริงมันเกิดติดต่อสืบเนื่องกันไปอย่างไม่ขาดสาย เราจะปฏิเสธรูปเมื่อเป็นเด็ก ๆ กับรูปเมื่อเป็นผู้ใหญ่ว่ามันเป็นคนละอันนั้นไม่ได้ ความจริงมันก็รูปอันเดียวกันนั้นเองแต่ว่ามันเปลี่ยนสภาพไปมันดับแล้วมันก็เกิดขึ้นใหม่โดยติดต่อกันเป็นทอด ๆ เนื่องกันไปอย่างนี้

สำหรับผู้ที่ได้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนทำให้วิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้น นับตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณไปจนถึงอุพพยญาณแล้ว ก็จะเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาได้ชัดทีเดียวว่า รูปนามนี้มันเกิดดับจริง ๆ และรู้ว่ามันเกิดดับด้วยอาการอย่างไร ย่อมรู้ได้ด้วยตนเองโดยเฉพาะสมกับคำสรรเสริญพระธรรมว่า **"พระธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายจะพึงรู้ได้เฉพาะตน"** ข้อนี้เป็นสิ่งที่น่าประหลาดอัศจรรย์จริง ๆ พระพุทธเจ้าทรงท้าให้ผู้รู้เข้าพิสูจน์ดูด้วยการลงมือปฏิบัติว่า รูปนามมันเกิดดับจริง ๆ ถ้าเราไม่พิสูจน์ด้วยการปฏิบัติแล้ว เราก็จะไม่มีโอกาส ที่จะรู้ได้เลยว่ารูปนามนั้นมันเกิดดับอยู่เป็นนิจ ด้วยอาการอย่างไร?

รูปนามที่ดับไปกับรูปนามที่เกิดขึ้นใหม่นั้นมันต่อเนื่องกันอย่างไร ?

ข้อนี้นักศึกษาจะพึงรู้ด้วยอุทาหรณ์ เช่นเสียงที่ดังขึ้นในครั้งแรกนั้นมันดับไปในครั้งแรกนั้นเอง แต่มันเป็นปัจจัยให้เสียงใหม่เกิดขึ้นต่อไปอีกอีกอย่างหนึ่ง เช่นเมื่อเราเข้าไปในป่า แล้วร้องตะโกนขึ้นดัง ๆ เสียงที่ดังขึ้นนั้นมันดับไปที่เรานั่นเอง แต่มันเป็นปัจจัยให้เกิดเสียงสะท้อนขึ้นมาในระยะติดกัน และดังเหมือนกับเสียงที่เราตะโกนขึ้นนั้น ข้อนี้จะว่าเสียงที่ร้องตะโกนขึ้นครั้งแรกนั้น มันแล่นไปหรือก็ไม่ใช่ที่จริงเสียงที่เราตะโกน

ณ ที่นี่มันดับอยู่ที่นี่เอง และเสียงที่ดังก้องขึ้นนั้นมันก็เกิดขึ้น ณ ที่โน้นนั้นเอง แต่ว่ามันเป็นปัจจัยต่อเนื่องกันกับเสียงที่ดังก้องขึ้นนั้น จะว่าเป็นเสียงเกิดขึ้นใหม่โดยลำพังก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นเสียงเก่าที่ดังขึ้นครั้งแรกนั้นก็ไม่ใช่ด้วยประการฉะนั้น

สามัญชนโดยมากย่อมไม่เข้าใจว่าคนเราที่จะไปเกิดที่โน้นที่นี่นั้นมันไปกันอย่างไร เช่นมนุษย์จะไปเกิดเป็นเทวดาหรือคนไทยจะไปเกิดเป็นคนฝรั่ง เช่นนี้ มันไปกันอย่างไร มันขึ้นรถหรือลงเรือไปหรือ?

การที่คนตายแล้วไปเกิดในที่ต่าง ๆ คือ ไปเกิดในต่างชาติต่างศาสนา หรือต่างชั้นภูมิกันนั้น มันสำเร็จด้วยอำนาจวิบากกรรม และวิบากกรรมนั้นเป็นชาตินามธรรมเราจะเอาความเคลื่อนไปของรูปธรรมมาเปรียบเทียบนั้นไม่ได้ เช่น แสงมันมีคลื่นแสงเคลื่อนไปตามอำนาจคลื่นแสงนั้น คือมันกระทบกันเป็นทอดๆ เรื่อยไป เสียงมันก็มีคลื่นของมันกระทบกันเป็นทอด ๆ ไปเช่นเดียวกันนี้เป็นเรื่องของรูปธรรมเพราะฉะนั้นการเคลื่อนไปของคลื่นแสงหรือคลื่นเสียงนั้นมันก็เคลื่อนไปตามกำลังของรูปธรรม

ส่วนนามธรรมที่เคลื่อนไปตามอำนาจวิบากกรรมนั้น จะเอามาเปรียบเทียบกับรูปธรรมไม่ได้ นักศึกษาพึงทราบด้วยข้ออุปมาอย่างนี้ เช่นคนที่เดินทางผ่านไปยังตำบล หรือจังหวัดไกล ๆ มาแล้ว เมื่อเขานึกถึงตำบลหรือจังหวัดที่เขาเคยไปมาแล้วนั้น เขาก็เห็นตำบลหรือจังหวัดนั้นด้วยทางใจทันที นั่นเขาเห็นได้อย่างไร เขาไปด้วยรถหรือด้วยเรือขึ้นเครื่องบินไปเปล่าทั้งนั้น เขาก็อยู่ ณ ที่นี้เอง แต่เขาสามารถเห็นได้ คือรู้ได้ซึ่งตำบลหรือจังหวัดนั้น นี้แหละอำนาจของนามธรรม หรือวิบากกรรมนั้นมันไปด้วยอำนาจของมันไปด้วยอำนาจของมันเองอย่างรวดเร็วอย่างนี้

อีกอย่างหนึ่ง เช่นเพชรนิลจินดาอันมีค่า ที่เราเก็บใส่หีบลั่นกุญแจ

ไว้อย่างมิดชิด แต่พอเรานึกถึงมันเท่านั้นเราก็จะเห็นซึ่งอยู่ในหีบนั้นทันที เราเข้าไปในหีบนั้นได้อย่างไร ความจริงเราไม่ได้เอาตัวเข้าไปในหีบนั้นแต่เราเข้าไปด้วยนามธรรมคือส่งจิตเข้าไปต่างหาก

ความเคลื่อนไปของนามธรรมต่างจากความเคลื่อนไปของรูปธรรม คือความเคลื่อนไปของรูปธรรมต้องมีวัตถุอะไรมากระทบกับทอด ๆ ไป ส่วนความเคลื่อนไหวของนามธรรมนั้นเป็นไปด้วยอำนาจวิบากกรรม กรรมดีส่งผลไปเกิดในคติภพที่สูง กรรมชั่วก็ส่งผลไปบังเกิดในคติภพที่ต่ำ **เช่นถ้าคนเราทำอกุศลทุจริตต่าง ๆ ก็ไปบังเกิดเป็นสัตว์นรกบ้าง เปรตบ้าง อสุรกายบ้าง สัตว์ดิรัจฉานบ้าง ถ้าทำกุศลสุจริตต่าง ๆ ก็ไปบังเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง** ความเคลื่อนไปของรูปกรรมกับนามธรรมนั้นมันต่างกันอย่างนี้

เมื่อสัตว์เกิด **เกิดนั่นแหละชื่อว่าชาติ** ชาติคือความเกิดขึ้น เมื่อชาติความเกิดขึ้นมีแล้ว ชรา พยาธิและมรณะก็ตามมา แต่ในปฏิจจสมุปบาทท่านไม่ได้แสดงถึงพยาธิ เพราะพยาธินั้นบางภูมิก็มีน้อย จึงมองไม่เห็นบางภูมิก็มีมากท่านจึงไม่แสดง **ส่วนชราและมรณะนี้ ถ้ามีชาติความเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องมีปรากฏชัดแน่นอนเสมอ**

ชาติความเกิดขึ้นนี้มันเป็นตัวทุกข์เพราะฉะนั้นเมื่อชาติเกิดขึ้นมาแล้วมันจึงนำเอาความทุกข์มาด้วย ผู้ใดที่ยังต้องเกิดอีกผู้นั้นชื่อว่านำเอาทุกข์มาด้วย เมื่อมีชาติเกิดขึ้นแล้วก็มีชรามรณะตามมา นี้ก็เป็นทุกข์แต่ละประการเช่นกัน

ชาติเป็นเหตุให้เกิดชราและมรณะนี้เป็นผลโดยตรงเพราะไม่ว่าใคร ๆ ทั้งนั้นจะหลีกเลี่ยงจากผลโดยตรงนี้ไปมิได้เลย ส่วนโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส นั้นเป็นผลโดยอ้อม เพราะถ้าผู้ใดมีปัญญารู้เห็นข้อเท็จจริง รู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง แล้วก็อาจหลีกเลี่ยงได้

ส่วนชาติ ชรา และมรณะนั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น ชราและมรณะจึงจัดเป็นผลของชาติโดยตรง ส่วนโกสะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาสจัดเป็นผลโดยอ้อม

ชาติเป็นเหตุให้เกิดชราและมรณะ ซึ่งเป็นผลโดยตรง และให้เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ซึ่งเป็นผลโดยอ้อม แหละเมื่อผลเหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว อาสวะ[1] ย่อมเกิดขึ้น เมื่ออาสวะเกิดขึ้นแล้ว อวิชชา[2] ก็เกิดอีก เพราะฉะนั้น อาสวะนี้แหละ เป็นตัวเหตุให้เกิดอวิชชา คือวกไปหาต้นอีก เมื่อคนเราเกิดมีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะ แล้วก็วกวนไปหาอวิชชาอีก ถ้ายังละสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ ความวกวนหรือความเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารก็ยังมีอยู่ร่ำไป

ในองค์ธรรมของปฏิจจสมุปบาท 12 ประการนั้น ณ ที่นี้ ยกเอาชาติขึ้นมาแสดงเป็นประเภทแรก เราท่านทั้งหลายที่กำลังนั่งกันอยู่นี้ หมายความว่ามีชาติเกิดขึ้นแล้วทั้งนั้น เมื่อชาติเกิดขึ้นแล้วก็มีชราและมรณติดต่อกันไปเรื่อย ๆ ที่จริงชรานั้นมิได้หมายความว่า แก่หง่อมดังที่สามัญรู้จักกัน แม้แต่เพียงรูปนามเคลื่อนจากสภาวะเดิมไปนิดเดียวเท่านั้นก็เป็นชราแล้ว ตอนแรก ๆ เรียกว่า แก่ขึ้น คนสามัญชนไม่ค่อยจะรู้กัน เช่น เด็ก ๆ เป็นหนุ่มเป็นสาวขึ้นมาก็พากันนิยมชื่นชมยินดี เมื่อเป็นหนุ่มเป็นสาวเต็มที่แล้วก็แก่ลง ตอนที่แก่ลงจึงค่อยรู้กันและรู้สึกไม่นิยมชื่นชมยินดีเหมือนเมื่อแก่ขึ้น ในระยะที่ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เกิดขึ้นนี้ท่านเรียกว่า อาสวะ และอาสวะนี้เป็นเหตุให้เกิดอวิชชาขึ้นอีก เพราะฉะนั้น ปฏิจจสมุปบาท จึงมีอาการวกวนเป็นวงกลม

---

[1] การฟักตัวของกิเลส

[2] อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง, ความมัว ๆ

คนผู้ตกอยู่ในอำนาจปฏิจจสมุปบาท จึงวกวน คือเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารไม่รู้จักจบสิ้นสักที มีอาการเหมือนมด ซึ่งเดินวนเวียนอยู่ที่ขอบปากถ้วยแก้ว ฉะนั้น

องค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาทนั้น แต่ละประการต่างก็เป็นปัจจัยอุดหนุนเกื้อกูลให้กันและกัน เกิดขึ้นเป็นทอด ๆ ดังนี้ "อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา" เพราะอวิชชา คือความไม่รู้แจ้งสภาวธรรมตามจริงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร อันได้แก่บุญและบาป "สงฺขารปจฺจยาวิญฺญาณํ" เพราะสังขาร คือบุญและบาปนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ อันได้แก่ปฏิสนธิจิต "วิญญาณ- ปจฺจยา นามรูปิ" เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดนามและรูป อันได้แก่เจตสิกธรรมและธรรมชรูป "นามรูปปจฺจยา สพายตน"[1] เพราะนามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ 6 มีจักขวายตนะ เป็นต้น "สพายตน ปจฺจยา ผสฺโส" เพราะอายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ 6 มีจักขุสัมผัส เป็นต้น "ผสฺสปจฺจยา เวทนา" เพราะผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา 6 มีจักขุสัมผัสเวทนา เป็นต้น "เวทนาปจฺจยา ตณฺหา" เพราะเวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา 3 มีกามตัณหา เป็นต้น "ตณฺหา ปจฺจยา อุปาทนํ" เพราะตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน 4 มีกามุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพ "ภวปจฺจยา ชาติ" เพราะภพ เป็นปัจจัยให้ "เกิดชาติ" ชาติปจจฺยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสูปายาสาสมฺภวนฺติ" เพราะชาติ เป็นปัจจัยให้เกิดชรา และมรณะซึ่งเป็นผลโดยตรง และเกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ซึ่งเป็นผลโดยอ้อม "เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ" กองทุกข์สิ้นทั้งมวลนั้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยเป็นทอด ๆ ด้วยประการฉะนี้

---

[1] อายตน 6

และเมื่อชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว เป็นอาสวะกิเลสทั้งสิ้นอาสวะก็เป็นเหตุให้เกิดอวิชชาขึ้นอีก แล้วก็เกิดสังขารวิญญาณ และนามรูปเป็นลำดับไปอีก มันมีอาการวกวนเป็นวงกลมซึ่งเรียกว่า **สังขารวัฏ** เหมือนกับมดเดินวนเวียนที่ขอบปากถ้วยแก้วอย่างนี้แล

เมื่อได้ยกปฏิจจสมุปบาทมาแสดงโดยสังเขปดังนี้แล้วปัญหาที่จะพิจารณาศึกษาต่อไปนั้น ก็คือ ทำอย่างไรเราจึงจะหลุดพ้นไปจากอำนาจปฏิจจสมุปบาท หรือหลุดพ้นไปจากความเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ เพราะการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้น มันเป็นทุกข์อย่างใหญ่หลวงดังกล่าวมาแล้ว

มันเป็นทุกข์อย่างไร?

ที่จริง เมื่อเราพิจารณาเพียงชั่วชาติเดียวเท่านั้นเราก็จะมองเห็นได้ทีเดียวว่า คนเราเกิดขึ้นมาแล้ว ไม่ใช่ดำรงคงที่อยู่ แต่มันต้องแก่ต้องเจ็บและต้องตายในที่สุดเพียงเท่านี้ก็มองเห็นว่า เป็นทุกข์อย่างน่ากลัวแล้ว ยิ่งพิจารณาดูไปกว้าง ๆ ตามหลักฐานที่ท่านแสดงไว้ ยิ่งจะเป็นสิ่งที่น่าสะดุ้งหวาดกลัวอย่างที่สุด เพราะการเกิดนี้จะเลือกเอาเองตามชอบใจไม่ได้ ต้องเกิดขึ้นตามอำนาจของกรรม และกรรมนี้ก็มีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม ถ้าเราไปพลาดพลั้งเข้า เราก็จะทำอกุศลกรรมไว้อย่างเหลือหลาย ที่จริงอกุศลธรรมนั้น เราต้องเคยทำมาอย่างแน่นอนทีเดียว เพราะเราท่านทั้งหลายได้เคยเกิดมาแล้วอย่างนับชาตินับภพไม่ถ้วน

ตามหลักฐานที่ท่านแสดงไว้ คนเราเกิดมาแต่ละชาตินั้น เกิดในทุคคติภูมิมากกว่าเกิดในสุคติภูมิ ลองพิจารณากันดูเพียงง่าย ๆ อย่างนี้ว่า ที่เกิดเป็นมนุษย์มีสักเท่าไร ที่เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานมีสักเท่าไร เพราะจะชาตินั้น เกิดในทุคคติภูมิมากกว่าเกิดในสุคติภูมิ ลองพิจารณากันดูเพียง

ง่าย ๆ อย่างนี้ว่า ที่เกิดเป็นมนุษย์มีสักเท่าไร ที่เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานมีสักเท่าไร เพราะจะเห็นได้ว่า สัตว์ที่ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานนั้น มันช่างมากมายเสียเหลือเกิน พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้มาแล้ว มากต่อมากพระองค์ด้วยกัน และพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้น ได้ทรงช่วยรื้อสัตว์เข้าสู่ปรินิพพานถึง 24 อสงขัยแล้ว ทำไมพระพุทธเจ้าไม่ทรงโปรดเราในจำนวนนั้นบ้างเลย เรายังอยู่ลอดพระเนตรพระกรรณมาจนบัดนี้สงสัยว่าในระหว่างกาลอันยืดยาวนั้น เราจะไพล่ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือเป็นสัตว์นรกอยู่เสียทีเดียวการที่เราได้เกิดเป็นคน และได้มานั่งฟังเทศน์ฟังธรรมอยู่อย่างขณะนี้ ก็เห็นจะน้อยครั้งเต็มที และคงจะเป็นจำพวกที่ฟังเทศน์ง่วงนอนดูละครตาแจ้งด้วย พระพุทธเจ้าจึงทรงโปรดไม่ได้เพราะฉะนั้นทุกคนที่เกิดมาแล้ว คงจะได้ประสบทุกข์กันมาอย่างมากมายนักหนาทีเดียว

การที่คนเราเกิดมาเป็นทุกข์นั้น ถ้ายิ่งคิดยิ่งพิจารณาก็ยิ่งเห็นทุกข์มากขึ้นอย่างเหลือที่จะพรรณนา และต่อไปนี้ ถ้าไม่คิดแก้ไขปรับปรุงตนเองเสียใหม่ คือไม่ปฏิบัติตนให้พ้นไปจากความวกวน ด้วยอำนาจปฏิจจสมุปบาทแล้ว ข้างหน้ายังจะต้องประสบกับความทุกข์อีกอย่างมากมายเหลือหลาย เหมือนอย่างอดีตที่เคยได้ประสบพบเห็นมานั่นแหละ

เพราะฉะนั้น เมื่อเราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบพระพุทธศาสนาได้รู้จักทางปฏิบัติที่จะทำตนให้หลุดพ้นจากทุกข์แล้วเช่นนี้ ควรภูมิใจว่าเป็นโชคลาภอันใหญ่หลวง สมควรแท้ทีเดียวที่จะพึงลงมือปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐาน เจริญตามพระพุทธโอวาท เพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์อันน่าสยดสยอง น่าสดุ้งหวาดกลัวเห็นปานนั้น ดังตัวอย่างที่พระสาวกผู้เจริญรอยตามพระพุทธองค์ได้พ้นกองทุกข์ไปแล้วก็ปรากฏอยู่มากมาย และการปฏิบัติธรรมนั้น เราไม่ต้องแสวงหาทุนรอนภายนอกอะไรให้เป็นการลำบาก

ยากเย็น เพียงแต่ตัดสินใจให้แน่วแน่แล้วลงมือปฏิบัติตามหนทางที่พระพุทธองค์ทรงประทานไว้แล้วเท่านั้น ประกอบด้วยสมัยนี้ ครูบาอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรจะสอนศิษย์ได้ก็พอมีอยู่ตามสมควรแล้ว

ทำอย่างไรเราจะพ้นจากอำนาจแห่งปฏิจจสมุปบาท หรือพ้นจากสังสารวัฏฏทุกข์เล่า ในทางปฏิบัตินั้น เบื้องต้นพึงศึกษาให้เข้าใจในปฏิจจสมุปบาทพอเป็นแนวทางก่อนแล้วจึงลงมือปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อตัดปฏิจจสมุปบาทนั้น โดยนัยมีอาทิดังต่อไปนี้

ปฏิจจสมุปบาทนั้น มันพาคนเราให้หมุนวนไปได้อย่างไร ? พึงเห็นตัวอย่าง เช่น จักขุประสาทกับรูปารมณ์กระทบกันเข้ามาเกิดจักขุวิญญาณขึ้น **จักขุประสาท** คือ ประสาททางตา รูปารมณ์คือรูปที่เป็นสีต่าง ๆ เมื่อกระทบกันเข้าแล้ว มันก็เกิดอาการเป็นรูปขึ้นมา อาการเห็นรูปนั้นเรียกว่า **จักขุวิญญาณ** จิตเมื่อเกิดอาการเห็นรูปขึ้นแล้ว มันก็เกิดชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้าง หรือยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง เมื่อเป็นดังนี้ชื่อว่าปฏิจจสมุปบาทพาหมุนไปแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตัดปฏิจจสมุปบาทเสียให้ขาดอย่าปล่อยให้มันพาหมุนไปตามอำนาจเช่นนั้น

จะตัดอย่างไร ?

คือ เมื่อเห็นรูปทางตา ได้แก่ เมื่อจักขุประสาทกับรูปารมณ์กระทบกันเข้า จักขุวิญญาณเกิดขึ้น แล้วผัสสะก็เกิดขึ้น (เรียกเต็มภูมิว่าจักขุสัมผัส) เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้ว เวทนา คือความยินดีหรือความยินร้ายก็เกิดขึ้น เมื่อปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมดาอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิจจสมุปบาทพาหมุนไป ส่วนวิธีที่จะปฏิบัติมิให้ปฏิจจสมุปบาทพาหมุนไป คือตัดปฏิจจสมุปบาทให้ขาดนั้น ขณะที่ผัสสะเกิดขึ้น ต้องตัดตรงที่ผัสสะให้ขาดอย่าให้มันต่อไปถึงเวทนา โดยใช้สติกำหนดให้เพียงแค่เห็นเท่านั้น อย่าให้มันเลยไปเป็นว่าเราเห็น คืออย่าให้เห็นเป็นหญิงเป็นชาย เป็นดีเป็นไม่ดี

เป็นชอบเป็นไม่ชอบ พึงกำหนดพิจารณาตัดให้ขาดลงไปที่ตรงผัสสะนี้บ่อยๆ โดยทำนองนี้

ความจริง จักขุประสาทก็ดี รูปารมณ์ก็ดี มันเกิดขึ้นชั่วขณะนิดหนึ่งแล้วมันก็ดับไป และเมื่อมันกระทบกันเข้าเกิดเป็นจักขุวิญญาณจิตขึ้นแวบเดียวแล้วก็ดับไปในทันใดนั้น เหมือนหินกับเหล็กไปกระทบกันแสงไฟเกิดขึ้นแวบเดียวแล้วมันก็ดับหายไปในทันทีทันใดนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติเพียรพยายามกำหนด ให้เห็นเพียงแต่สักว่าเห็น แค่นี้แล้วมันก็ดับหายไปเพียงแค่นั้นเองมันไม่เลยไปเป็นเราเห็น ฉันเห็น ข้าเห็น ถ้าตัดได้ที่ตรงผัสสะนี้แล้ว ปฏิจจสมุปบาททั้งหมด ก็ขาดสะบั้นลงเพียงแค่นี้ ไม่มีอำนาจจะหมุนต่อไปอีก คือไม่เป็นปัจจัยให้เกิดเป็นเวทนาเป็นตัณหาต่อไป ถ้าผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน หมั่นปฏิบัติหมั่นกำหนดให้ขาดบ่อย ๆ แล้วเมื่อญาณแก่กล้าขึ้นมันก็จะตัดได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว

"ผู้ปฏิบัติพึงพยายามตัดปฏิจจสมุปบาทให้ขาดลงตรงที่ผัสสะด้วยวิธีการอย่างนี้"

ตามธรรมดา คนเรานั้นมีทวารไว้เป็นประจำตนสำหรับรู้อารมณ์ภายนอกคนละ 6 ทวาร เหมือนกันทั้งโลก เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เพราะขณะตื่น อารมณ์ภายนอกทั้ง 6 ชนิด คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ย่อมจะเข้ามาปรากฏ แก่คนทั้งหลายได้เสมอโดยผ่านทางทวาร 6 เหล่านี้ และที่ทวารเหล่านี้ ถ้าผู้ปฏิบัติไม่คอยระวังรักษาด้วยสติไว้ให้ดีแล้ว อารมณ์ภายนอกทั้งหลายก็ไหลหลั่งพรั่งพรูเข้ามารบกวน ชวนให้หมุนไปตามอำนาจของปฏิจจสมุปบาทเสมอ

อารมณ์นั้นแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ อารมณ์บัญญัติอย่างหนึ่ง อารมณ์ปรมัตถ์อย่างหนึ่ง อารมณ์บัญญัติ เช่น เมื่อเห็นรูปทางตา ก็ปล่อยให้เห็นเลยไปจนปรากฏเป็นหญิงหรือชาย สิ่งนั้นดีหรือไม่ดี เกิด

ความชอบหรือไม่ชอบหรือยินดียินร้าย อันเป็นเวทนาขึ้นแต่นั้นตัณหาและอุปาทานก็เกิดขึ้นโดยลำดับ การเห็นอารมณ์ภายนอกเป็นหญิงเป็นชายขึ้นนั้น เรียกว่าอารมณ์บัญญัติ ซึ่งมีปรากฏอยู่แก่คนธรรมดาทั่วไป ถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดการเห็นเป็นเพียงสักว่าเห็นเท่านั้น สภาพที่เห็นก็ดับไปตามธรรมชาติ ไม่ทันจะเป็นปัจจัยก่อให้เกิดเวทนาต่อไปได้ สภาพของการกำหนดว่า **"เห็นหนอ"** คือให้เห็นเพียงสักว่าเห็นเท่านั้น อุปมาเหมือนหินกับเหล็กไปกระทบกัน ไฟเกิดขึ้นแวบหนึ่งแล้วก็ดับหายไปฉันใด จักขุประสาทกับรูปารมณ์กระทบกันแล้ว จักขุวิญญาณจิตก็เกิดขึ้น เห็นขึ้นแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป ฉันนั้น การกำหนดเห็นอารมณ์ที่ผ่านมาทันตามสภาวธรรม ไม่ปล่อยให้เลยถึงบัญญัติอย่างนี้ อารมณ์นั้นจัดเป็นอารมณ์ปรมัตถ์ อารมณ์บัญญัตินั้นเป็นเพียงสมมติบัญญัติขึ้น ไม่ได้เป็นจริงตามสภาวะ ส่วนอารมณ์ปรมตถ์นั้นเป็นสิ่งที่เป็นจริงตามสภาวะ

อารมณ์ปรมัตถ์นี้ ถ้าผู้ปฏิบัติรักษาทวาร 6 ได้ดีแล้ว เมื่อรูปมาปรากฏทางทวารตาก็กำหนดว่า **"เห็นหนอ"** แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อเสียงมาปรากฏทางทวารหูก็กำหนดว่า **"ได้ยินหนอ"** แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อกลิ่นมาปรากฏทางทวารจมูกก็กำหนดว่า **"กลิ่นหนอ"** แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อรสมาปรากฏทางทวารลิ้นกำหนดว่า **"รสหนอ"** แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อโผฏฐัพพะ คือความเย็นร้อนอ่อนแข็งอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏทางทวารกาย ก็กำหนดว่า **"เย็นหนอ ร้อนหนอ"** เป็นต้น แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป และเมื่อธรรมารมณ์มาปรากฏทางทวารใดก็กำหนดว่า **"รู้หนอ"** แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อพยายามกำหนดได้อย่างนี้เรื่อย ๆ ไป ผู้ปฏิบัติชื่อว่าได้แต่อารมณ์ปรมัตถ์ อารมณ์บัญญัติไม่เกิดและเพราะเหตุนี้ ปฏิจจสมุปบาทก็ขาดลงหมุนต่อไปไม่ได้อีก เพราะเมื่อผัสสะขาดแล้ว เวทนา ตัณหา เป็นต้น ก็เกิดขึ้นไม่ได้อยู่เอง

ในทางปฏิบัตินั้น **การกำหนดรู้แต่อารมณ์ปรมัตถ์ไม่ปล่อยให้เลยไปถึงอารมณ์บัญญัติอย่างนี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ และการกำหนดรู้ว่า "เห็นหนอ" ครั้งเดียวนั้นอัฏฐังคิกมรรคทั้ง 8 ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันทีเดียว** การกำหนดรู้ว่าจักขุประสาทกับรูปารมณ์กระทบกันแล้ว จักขุวิญญาณจิตเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป ความรู้อย่างนี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ เมื่อองค์มรรค คือสัมมาทิฐิอันเป็นตัวจักรที่สำคัญเกิดขึ้น องค์มรรคอีก 7 มีสัมมาสังกัปปะเป็นต้น ก็พลอยเกิดขึ้นตามกันในอารมณ์เดียวกันนั้น เปรียบเหมือนเครื่องจักรทั้งหลาย เมื่อจักรตัวสำคัญเพียงตัวเดียวหมุนแล้ว จักรตัวอื่น ๆ ก็หมุนตามกันไป มรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันในอารมณ์อันเดียวกัน อย่างนี้จึงเรียกว่า **อัฏฐังคิกมรรค** คือมรรคประกอบด้วยองค์ 8

อัฏฐิงคิกมรรคนั้นมี 2 ชั้น คือ เป็นโลกิยมรรค หรือปุพพภาคมรรคชั้นหนึ่ง เป็นโลกุตรมรรคชั้นหนึ่ง อธิบายว่า ตั้งแต่สัมมสนญาณไปจนถึงสังขารุเปกขาญาณจัดเป็นโลกิยมรรค หรือปุพพภาคมรรค เมื่อถึงมรรคญาณและผลญาณแล้วจัดเป็น โลกุตรมรรค

แต่อย่างไรก็ดี การพูดการกล่าวด้วยปากนี้มันง่าย ส่วนการปฏิบัตินั้นยากอยู่ เช่น **เมื่อรูปารมณ์มากระทบกับจักขุประสาท อาการเห็นที่เรียกว่า จักขุวิญญาณจิตก็เกิดขึ้น เมื่ออาการเห็นเกิดขึ้นแล้วที่จะบังคับให้มันหยุดขาดลงเพียงแต่สักว่าเห็นนั้น มักจะทำกันไม่ค่อยได้มักจะเลยไปเสีย คือเห็นเป็นผู้ชายผู้หญิง เห็นเป็นสวยไม่สวย ชอบไม่ชอบ เกิดเป็นเวทนา เป็นอารมณ์บัญญัติไปแล้ว คราวนี้กิเลสตัณหาก็เกิดขึ้นแล้ว อุปาทานก็เกิดขึ้นตามลำดับ มันหมุนเวียนอย่างนี้**

เพราะฉะนั้น **การที่จะตัดให้ขาดตรงที่ผัสสะนั้นมันจึงยาก**

หนักหนา ที่จริงนั้นผู้ปฏิบัติจะต้องหมั่นหัดหมั่นทำให้ติดต่อกันไปโดยไม่ท้อถอย สำหรับผู้ที่เคยปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมาแล้ว ครูบาอาจารย์ก็คงแนะนำวิธี ชี้แจงรายละเอียดให้เข้าใจ ทีละเล็กทีละน้อย เช่น เมื่อผู้ปฏิบัติบางคนพอเห็นรูปารมณ์เข้า ก็อดที่จะเห็นเลยไปเป็นหญิงเป็นชายเป็นชอบใจไม่ชอบใจไม่ได้ เมื่อเป็นดังนี้ ท่านอาจารย์ก็จะแนะนำว่าจงหลับตาเสียอย่าให้มันเห็น คือถ้ากำหนดเห็นเพียงแค่เห็นไม่ได้ ก็ให้หลับตาเสีย เปลี่ยนไปกำหนดอารมณ์อื่นต่อไป เป็นต้นว่า ได้ยินเสียงบ้าง ได้กลิ่นบ้าง สุดแต่อารมณ์ใดจะมากระทบ เลี่ยงจากอารมณ์ทางตาไปเป็นอารมณ์ทางอื่นเสีย ความจริงการเห็นนั้น กำหนดได้ยากจริง ๆ ยากกว่าอารมณ์อย่างอื่นมากทีเดียว เมื่อเสียงมากระทบหู กำหนดเพียงสักว่าได้ยินเสียงนั้นดูจะง่ายกว่า แต่ถึงกระนั้นธรรมชาติก็ช่วยอยู่ กล่าวคืออารมณ์ทางตาที่ว่ากำหนดได้ยากกว่าเพื่อนนั้นก็มีธรรมชาติช่วยอยู่ คือ ถ้ากำหนดไม่ได้จริง ๆ ก็หลับตาเสียแล้วเปลี่ยนอารมณ์อื่นต่อไป

อารมณ์ทางหูนั้นจะกำหนดได้ง่ายกว่า แต่มันก็ไม่มีอะไรปิด เมื่อตั้งใจจะฟังอยู่มันก็ได้ยินเรื่อยไป มันหลับไม่ได้เหมือนตา เพราะฉะนั้นอารมณ์ทางหูนี้ ถึงจะกำหนดได้ง่ายกว่าหน่อยก็จริง แต่มันก็ไม่มีอะไรเป็นเครื่องป้องกัน เมื่อผู้ปฏิบัติไม่ระวังแล้วมันก็ได้ยินเรื่อยไปเหมือนกัน จึงจำต้องหัดต้องทำให้ชำนิชำนาญอยู่ดี เมื่อหัดทำได้ดีแล้วอารมณ์บัญญัติเข้าไม่ได้ มันก็จะขาดลงตรงที่ผัสสะนี้เท่านั้น

เมื่อกำหนดที่ผัสสะ เป็นต้นว่า เห็นหนอ ก็จงกำหนดให้มันหยุดชะงักลงเพียงแค่เห็นเท่านั้น ไม่ให้มันเลยไปถึงเวทนาคือเกิดทุกข์สุข และที่ว่าไม่ให้เวทนาเกิดนั้นมิได้หมายความว่า เพราะโมหะครอบงำ จึงไม่รู้เวทนาคือทุกข์สุขไม่ใช่เช่นนั้น แท้จริงเมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดพิจารณาด้วย

วิปัสสนาปัญญาจนปรากฏชัดแล้ว เวทนาก็ไม่เกิดด้วยอำนาจของปัญญานั้นต่างหาก

ผลที่ได้จากการปฏิบัติเช่นนั้ เมื่อเวทนาไม่เกิดแล้ว ตัณหาก็ไม่เกิดเมื่อตัณหาไม่เกิดแล้ว อุปทานก็ไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่เกิดแล้ว ภพและชาติก็ไม่เกิด เมื่อชาติไม่เกิดแล้วชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสก็ไม่เกิด เมื่อชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะทุกข์ โทมนัส อุปายาส ไม่เกิดขึ้นแล้ว อาสวะก็ไม่เกิด เมื่ออาสวะไม่เกิดอวิชชาก็ไม่เกิด จึงเป็นอันว่าผู้ปฏิบัติพ้นจากทุกข์ได้เด็ดขาดจริงจังอย่างนี้

เพราะฉะนั้น การกำหนดให้เป็นแต่เพียงสักว่าเห็นหนอคือ กำหนดให้เห็นชัดเข้าไปแล้ว สภาพของจักขุประสาทนี้มันเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่ง แล้วก็ดับไป รูปารมณ์มันเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่ง แล้วก็ดับไป อาการเห็นหรือจักขุวิญญาณจิตมันเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่งแล้วดับไป กำหนดให้เห็นอยู่เพียงแค่นี้ ไม่ให้เวทนามันเกิดขึ้นได้ เมื่อกำหนดให้จริง ๆ อย่างนี้แล้ว ปฏิจจสมุปบาทก็ขาดลงไปได้จริง ๆ คือไม่หมุนเป็นวงกลมต่อไปอีก

ตามที่ได้แสดงมาแล้ว ส่วนใหญ่แสดงถึงจักขุประสาท กับรูปารมณ์กระทบกันแล้วเกิดผัสสะ ซึ่งเรียกว่า **จักขุสัมผัส** แต่ตามสภาพที่เป็นจริงนั้น ไม่เพียงแต่รูปารมณ์อย่างเดียวเท่านั้นที่มันผ่านเข้ามา อารมณ์อื่นอีก 5 ก็ย่อมมากระทบทวารอื่นอีก 5 เหมือนกัน คือ**โสตสัมผัส** ฆานประสาทกับคันธารมณ์กระทบกันและก็เกิดผัสสะ เรียกว่า **ฆานสัมผัส** ชิวหาประสาทกับรสารมณ์ กระทบกันแล้วก็เกิดผัสสะ เรียกว่า **ชิวหาสัมผัส** กายประสาทกั้บโผฏฐัพพารมณ์กระทบกันแล้วก็เกิดผัสสะ เรียกว่า **กายสัมผัส** ใจกับธรรมารมณ์กระทบกันแล้วก็เกิดผัสสะ เรียกว่า **มโนสัมผัส**

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดทุกทวารทุกอารมณ์ ทำนองเดียวกันกับที่กำหนดจักขุทวารและรูปารมณ์นั้น เพราะว่าคนเรานั้น อารมณ์ทั้ง 6 มันจักต้องมีผ่านเข้ามาเสมอ ไม่ใช่แต่จะกำหนดแต่ทางตาอย่างเดียว เช่น เมื่อเสียงมากระทบหู ก็จะกำหนดให้มีความรู้สึกชัดแจ้งอยู่ว่า โสตประสาทเกิดขึ้นชั่วขณะแวบเดียวแล้วก็ดับไป สัททารมณ์เกิดขึ้นชั่วขณะแวบเดียวแล้วก็ดับไป สัททารมณ์เกิดขึ้นชั่วขณะแวบเดียวก็ดับไปอย่างนี้เป็นต้น หรือเมื่อโผฏฐัพพารมณ์ คือ เย็นร้อนอ่อนแข็ง เป็นต้น มากระทบกับกายประสาท ก็จะรู้สึกว่าสิ่งที่มากระทบกายประสาทเกิดขึ้นชั่วขณะแวบเดียวแล้วก็ดับไป กายวิญญาณจิต คือความรู้สึกการกระทบนั้นเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป

ผู้ปฏิบัติต้องหมั่นรักษาทวารทั้ง 6 อยู่ด้วยอาการอย่างนี้ อย่าทันให้เวทนามันเกิดขึ้นได้ นี้เป็นการแสดงให้เห็นวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าไปตัดปฏิจจสมุปบาทครบทั้ง 6 ทวาร หรือทั้ง 6 อารมณ์

เมื่อผู้ปฏิบัติดำเนินมาได้ถึงชั้นนี้แล้ว ปฏิจจสมุปบาทก็ขาดสะบั้นลงไม่หมุนต่อไปอีก กองทุกข์ทั้งมวลก็เป็นอันสิ้นสุดลงด้วยประการฉะนั้น สมดังบาลีที่แสดงปฏิจจสมุปบาทโดยนิโรธวาระว่า **“อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ** เป็นต้น ความว่า เมื่ออวิชชาดับ สังขารก็ดับ เมื่อสังขารดับ วิญญาณก็ดับ เมื่อวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ เมื่อนามรูปดับ สพายตนะก็ดับ เมื่อสฬาตนะดับ ผัสสะก็ดับ เมื่อผัสสะดับ เวทนาก็ดับ เมื่ออุปาทานดับ ภพก็ดับ เมื่อภพดับ ชาติก็ดับ เมื่อชาติดับ ชราและมรณะซึ่งเป็นผลโดยตรงก็ดี โสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุปายาส ซึ่งเป็นผลโดยอ้อมก็ดีย่อมดับไปโดยสิ้นเชิง กองทุกข์สิ้นทั้งมวลนั้นย่อมดับสะบั้นลงด้วยประการฉะนี้

เป็นอันว่า มนุษย์ซึ่งเวียนว่ายตายเกิดวกวนอยู่ในสังสารวัฏโดยไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนมดไต่วนเวียนอยู่บนขอบปากถ้วยแก้วนั้น ก็เป็นอันปิดฉากละครของโลกลงอย่างเด็ดขาด ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล

แสดงพระธรรมเทศนาในปฏิจจสมุปบาทกถาโดยสังเขปยุติลงด้วยเวลาด้วยประการฉะนี้